

Credem totuși că o discuție asupra periodizării propuse de autor trebuie să abordeze cel puțin două probleme: mai întâi, conținutul și difuzarea ideilor luminismului timpuriu în societatea moldo-munteană, în secolul al XVIII-lea; în al doilea rând, raportul dintre „rațiune” și „rațiunea de stat” în desfășurarea politicii de reformă (vezi, în această privință, observațiile lui Robert Mandrou, *L'Europe „absolutiste”. Raison et raison d'État, 1649-1775*, Paris, Fayard, 1977). În ce ne privește, credem că primulul a aparținut rațiunii de stat și că la baza politicii de reformă a domnilor fanarioți s-au aflat eforturile lor de a consolida și spori potențialul demo-fiscal al principatelor române. Din sectorul fiscal, reforma s-a extins în domeniile social, administrativ, judecătoresc și cultural.

Studiile lui Jacques Bouchard îmbogățesc substanțial cunoștințele despre Nicolae Mavrocordat, epoca sa și luminismul timpuriu, și invită pe istoricii români la o regândire a problematicii luminismului și a secolului fanariot.

Florin Constantiniu

LIVIU BRĂTESCU, MIHAI CHIPER (coordonatori), *Conservatorismul românesc. Origini, evoluții, perspective*, Editura Pim, Iași, 2008, 236 p.

Apărut în 2008, la editura Pim, volumul *Conservatorismul românesc. Origini, evoluții, perspective* se înscrie pe linia cercetărilor celor doi coordonatori, Liviu Brătescu și Mihai Chiper, cercetători la Institutul de Istorie „A.D. Xenopol”. Volumul pare să fi apărut dintr-o necesitate istoriografică, în condițiile în care conservatorismul, al doilea curent politic major al modernității românești, nu a beneficiat de o atenție prea mare din partea istoriografiei române.

Volumul este structurat în cinci teme, fiecare dintre ele cuprinzând articole ale unor specialiști din mai multe centre universitare și din domenii diferite: istorie, politologie, științe politice. Prima temă, *Biografii și certitudini*, cuprinde trei articole, în care sunt analizate biografiile unor personalități conservatoare. Astfel, Dan Drăghia prezintă câteva date despre cariera politică a lui Constantin George Dissescu, observând că acesta a intrat propriu-zis în politică în anul 1884 și a debutat ca politician în tabăra liberală. A fost unul dintre cei care l-au urmat pe Take Ionescu, la începutul secolului al XX-lea, formând Partidul Conservator-Democrat. Laurențiu Vlad prezintă aspecte din viața politică și familială a lui Constantin N. Brăiloiu (1809-1889), remarcând că funcțiile publice din deceniile al IV-lea și al VI-lea ale secolului al XIX-lea au pregătit intrarea acestuia în politica militantă în rândul conservatorilor munteni, regăsindu-se printre deputații, senatorii sau miniștrii perioadei 1859-1876. În opinia autorului, Constantin Brăiloiu a fost un susținător al ordinii legale, chiar dacă în anii tinereții fusese tentat de sentimente umanitariste. Mihai Sorin Rădulescu, apreciatul genealogist, aduce în rândurile articolului său contribuții la genealogia familiei lui Take Ionescu, insitând atât asupra părinților cunoscutului om politic, cât și asupra fraților săi, prezentând informații despre căsătoriile acestora. În ceea ce îl privește pe Take Ionescu, acesta a fost căsătorit de două ori: prima dată în noiembrie 1881, cu o englezoaică, Elisabeth Richards, iar a doua oară în 1919, cu Adina Olmazu, care fusese căsătorită mai întâi cu Dumitru Codrescu, de care a divorțat, apoi cu Take Ionescu și după moartea acestuia cu principele polonez Jean Korybut Woroniecki.

Al doilea grup de studii, *Guvernări conservatoare*, cuprinde articole ce vizează viața politică din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și de la începutul celui următor. Astfel, Silvia Marton urmărește disputele din anii 1866-1867 privind bugetul, finanțele și politicile economice în Parlamentul României, observând punctele de vedere diferite ale liberalilor și conservatorilor privind cele două tipuri de dezvoltare economică apreciate a fi potrivite pentru națiunea română: protecționismul și liberul schimb. Sorin Liviu Damean analizează prezența conservatorilor pe scena politică românească în primul deceniu de după instaurarea monarhiei constituționale. Acesta observă că, dacă în perioada 1866-1871 conservatorii au avut o evoluție lentă și fără zguduiri, perioada anilor 1871-1876 a fost deosebit de fructuoasă în plan legislativ (îmbunătățirea legii de organizare a armatei,

în 1872, instituirea Creditului funciar rural, în martie 1873, modificări ale Legii comunale, în 1874), înscriindu-se pe linia unui conservatorism constructiv. Evoluția Partidului Conservator și disputele cu liberalii de după rășcoala din 1907 sunt analizate de către Paul Nistor, care observă că, pentru perioada de după rășcoala, conservatorii au dorit îmbunătățirea standardului de viață la sate, dar acest lucru trebuia să se realizeze prin măsuri bine negociate și chibzuite, care să nu lovească în interesele majore ale marilor proprietari.

Un alt grupaj de studii, *Tendințe și polemici*, reunește cinci articole, ce abordează o problematică variată legată de conservatorism. Astfel, istoricul american Paul E. Michelson își propune o analiză a conservatorismului românesc în perioada 1800-1924, urmărind o periodizare a acestuia, precum și trasarea câtorva direcții de cercetare. Din punctul de vedere al acestuia, conservatorismul românesc cunoaște patru perioade: a conservatorismului tradiționalist (1800-1848); a „conservatorismului de situație” (1848-1871); a conservatorismului politic (1871-1916) și a declinului (1916-1924). Printre posibilele teme de cercetat ce ar merita o atenție din partea istoricilor autorul enumeră: studierea biografiilor unor conservatori, originea socială a liderilor conservatori români, precum și legătura între conservatorismul românesc și religie. Un alt articol este cel al lui Liviu Brătescu, în care autorul își propune să analizeze evoluția în paralel a raporturilor dintre liberali și conservatori la jumătatea secolului al XIX-lea. Astfel, autorul surprinde rolul apariției unor ziare precum „Conservatorul” sau „Conservatorul Progresist Bucureșten” în fixarea și definirea cât mai precisă în vocabularul politic autohton a termenului de conservator. Disputele dintre grupările liberale și conservatoare din anul 1866, o dată cu abdicarea lui Alexandru Ioan Cuza, sunt, de asemenea, surprinse de autor. Câteva informații despre un ideolog conservator, Mihai Eminescu, ne sunt oferite de către Mihai Dorin, cel care în urma studierii imaginarului politic eminescian constată că poetul român a dezvoltat toate marile idei ale conservatorismului european și românesc precum: organicismul, evoluționismul, tradiționalismul, dinasticismul sau naționalismul lămurat. Deși a dezvoltat idei conservatoare și a susținut partidul în luptele sale politice, Mihai Eminescu nu a practicat niciodată ceea ce autorul numește „mercenariatul de idei” sau „disciplina slugarnică”. Un articol interesant, intitulat *Educarea tradiției*, este cel al Cătălinei Mihalache, care își desfășoară analiza în jurul ideii că până la mijlocul secolului al XX-lea eforturile statului și ale societății nu produsese decât o școlarizare precară, mai ales în mediul rural și în rândul fetelor. Totodată, autoarea surprinde faptul că tradiția are în plus față de istorie o componentă identitară manifestă, încurajată de studiile etnografice. În ceea ce privește studiul lui Andrei Sabin, acesta prezintă noi perspective asupra vieții și activității lui Alexandru Marghiloman și a politicii externe a României, apreciind că apropierea omului politic de Germania trebuie înțeleasă prin intermediul viziunii pe care el o avea asupra intereselor României. În finalul grupajului de studii, Adrian-Paul Iliescu se întreabă retoric *Conservatorism sau radicalism de dreapta?*, încercând să ofere și câteva răspunsuri. Acesta observă că în timp ce conservatorismul este mai realist și tinde spre nuanțare și moderație, radicalismul, îmbibat de maniheism, tinde spre maximalism, devenind virulent și vehement.

În penultimul grupaj de articole, *Căutări și forme actuale*, se regăsesc trei articole deosebit de interesante. Astfel, Ioan Stanomir propune ca ipoteză de lucru în analiza sa neoconservatorismul românesc, observând că există o linie de continuitate ce îi unește pe Eminescu și pe exponenții curentului reacționar: Nicolae Iorga și Aurel C. Popovici. De asemenea, autorul constată faptul că Eminescu și neoconservatorii secolului al XX-lea se definesc cu toții polemic în raport cu „Marea Revoluție” din 1789. Mihai Ghițulescu se oprește asupra dificultăților doctrinare ale Partidului Conservator, întrebându-se dacă mai poate fi cineva conservator în România începutului de mileniu III, în contextul haosului politic ce a urmat revoluției din 1989. Totodată, autorul insistă asupra clarificării doctrinare a actualului Partid Conservator, văzută ca o condiție esențială în supraviețuirea sa. Ultimul articol din acest grupaj tematic – „Conservatorismul” *Uniunii Forțelor de dreapta* – este semnat de Marius Stan și reprezintă o analiză a decalogului UFD – *Manifestul Dreptei din România*. Ultimul grupaj tematic cuprinde câteva reflexe critice ale unor autori precum Mihai Ghițulescu, Dan Drăghia și Andrei Sabin, asupra unor lucrări referitoare la conservatorismul românesc.

Privit în perioada comunistă ca un curent reacționar, conservatorismul românesc a beneficiat după anii '90 de o reevaluare, prin apelul la sursele din epocă. Revalorificarea acestora a făcut

posibilă trasarea unor noi direcții de cercetare în ceea ce privește evoluția Partidului Conservator român. Pe această linie se plasează și volumul de față, care prin studiile reunite se înscrie în tendința aprofundării cercetărilor de până în momentul de față.

Bogdan Adrian Ceobanu

VICTOR RIZESCU (coord.), *Ideologii românești și est-europene*, (București), Editura Cuvântul, 2008, 300 p.

În ultimii ani, preocupările pentru istoria intelectuală par să fie ceva mai prezente în peisajul istoriografiei românești. În unele cazuri din considerente de modă și mimetism cultural, dar în altele din necesitatea resimțită real de a lărgi orizontul problematic și a aprofunda astfel analiza trecutului, cercetarea autohtonă este mai interesată de aspectele „culturale”, sau mai exact de stabilirea interconexiunii dintre fenomenele sociale și modelele culturale.

Volumul pe care îl recenzăm este un exemplu. El reunește mai multe articole, consacrate relației dintre elaborările ideologice și reprezentările culturale în funcție de care acestea și-au precizat identitatea istorică specifică.

Proiectul este propus implicit din articolul de deschidere, semnat de Victor Rizescu, *Ideologii și istorii conflictuale: tradiții românești și sud-est europene*, care semnalează de la bun început legătura dintre structurarea ideologiilor politice și viziunile istorice (p. 5), precum și competiția politică simbolică în jurul memoriei (p. 7).

Din punct de vedere teoretic și metodic demersul ni se pare corect, întrucât ideile politice, înainte de a fi „politice”, sunt „idei” pur și simplu, parte așadar a unei reflexii generale în care autoreprezentarea identitară a societății (conștiința istorică) joacă un rol constitutiv. Totul este să nu reducem lucrurile la o dispută necesarmente politică și să nu căutăm în subtextul oricărei viziuni istorice o miză ideologică.

Autorul avansează câteva puncte de vedere care merită luate în considerare. Primul privește „dialectica” raporturilor dintre elita socială și elita intelectuală concurentă, care devine la rândul ei elită socială generând o nouă contestare culturală (p. 9). A fost cazul liberalilor pașoptiști deveniți partid de guvernare, critici ai regimului regulamentar și criticați apoi la rândul lor de junimiști. Este o perspectivă interesantă în măsura în care permite interpretarea mai largă a fenomenului politic, prin prisma conceptelor de capital simbolic și hegemonie culturală, susceptibile să lămurească o serie de afilieri și alianțe mai bine decât strict apartenența și interesul material de clasă.

Al doilea punct de vedere se referă la disputa teoretică poporanism – social-democrație, identificată drept o transplantare a disputei corespunzătoare din cultura revoluționară rusă, prin intermediul refugiaților politici Constantin Stere, respectiv Constantin Dobrogeanu Gherea (p. 14). O atare transplantare sugerează, în mod esențial, existența unei paradigme de sociologie a culturii în societățile „periferice” sau „semiperiferice” ale capitalismului mondial, iar în subsidiar – că în cultura română modernă influențele nu au venit numai din Occident, contrar prejudecăților rusofobe.

Sunt și interpretări pe care nu le împărtășim, precum aprecierea concepției sociologice a lui Ștefan Zeletin drept o formă a determinismului marxist (p. 10). Este o eroare pe care am întâlnit-o și la alți autori, datorată confuziei între determinismul economic în general și determinismul marxist în particular. Concepția lui Ștefan Zeletin diferă de cea a lui Karl Marx sub mai multe aspecte importante, dintre care amintim numai faptul că cel dintâi atribuie funcția determinantă în schimbarea socială schimbului, și nu producției.

O altă eroare privește identificarea junimiștilor drept adepți ai liberului schimb, ei apărând astfel mai liberali decât național-liberalii protecționiști (p. 13-14). Se ignoră aici distincția, afirmată în epocă, între junimiști și conservatorii „puri”, precum și inițiativele protecționiste ale junimiștilor, îndeosebi ale lui Petre P. Carp (Legea minelor, breslele).